

УДК 341.4 (341.3)

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2408>*І. Г. Заворотько*

СЕКСУАЛЬНЕ І ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ, ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН У НЮРНБЕРЗЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Друга світова війна є одним із найжорстокіших збройних конфліктів історії людства, під час якого були вчинені найтяжчі злочини, зокрема сексуальне і гендерно зумовлене насильство (далі – СГОН). На жаль, відсутність узагальнених статистичних даних (як в офіційних, так і в неофіційних джерелах) унеможливило визначення реальних масштабів СГОН, пов'язаного із цим конфліктом. Спектр причин зазначеного надзвичайно широкий і перебуває в основному

в політичній площині. Водночас, на нашу думку, підтвердженням широко-масштабності вчинення СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, є велика кількість свідчень очевидців та навіть окремі документи, які стали основою багатьох публіцистичних [1; 2] та наукових матеріалів [3; 4]. Зауважимо, що більшість досліджень за своїм змістом належать (або тяжіють до) сфер історії, соціології та політології. Вони спрямовані переважно на встановлення конкретних випадків СГОН, пов'язаного з конфліктом, їхніх причин та наслідків.

На наше глибоке переконання, беззаперечне, хоч і не виражене в конкретних статистичних показниках, масове СГОН, пов'язане із Другою світовою війною, як один із видів злочинів, не могло залишитись узагалі поза увагою Міжнародного воєнного трибуналу для суду злочинців європейських держав осі (далі – Нюрнберзький трибунал), міжнародної кримінальної інституції, створеної для справедливого і швидкого суду та покарання головних воєнних злочинців європейських держав осі.

В українській науці міжнародного права різні аспекти міжнародних злочинів досліджували М. Гнатівський, В. Василенко, Н. Дрьоміна, Б. Кучер, А. Маєвська, Т. Сироїд та інші.

Водночас питанню СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародному злочину нині присвячені лише окремі наукові праці. Однією з них є «Тиша в Нюрнберзькому процесі: Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал і сексуальні злочини стосовно жінок під час Голокосту» [5], у якій досліджено історичні, соціологічні та юридичні причини невключення сексуальних злочинів до юрисдикції Нюрнберзького трибуналу. Зазначимо, що аналіз здійснено крізь призму сексуальних злочинів суто стосовно жінок під час Голокосту. Інші ж дослідники, які присвятили свої роботи питанню кваліфікації СГОН, пов'язаного з конфліктом, як міжнародного злочину загалом, часто звинувачують Нюрнберзький трибунал у тому, що не було приділено належної уваги доказам учинення СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною [6].

З огляду на вищезазначене вважаємо за необхідне з'ясувати, чи розглядалися випадки СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, у рамках Нюрнберзького процесу загалом, яким чином була здійснена їх кваліфікація як міжнародних злочинів.

Розв'язання поставлених завдань уважаємо за доцільне розпочати з визначення юрисдикційних меж Нюрнберзького трибуналу. Відповідно до ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу, до його юрисдикції належали три види злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини, що визначалися як порушення законів чи звичаїв війни, та злочини проти людяності [7, с. 6]. У рамках даної статті науковий інтерес становлять лише ті злочини, що потенційно можуть бути СГОН, пов'язаним із конфліктом, отже, мають належати до категорії «проти осіб». Із зазначеного переліку трьох видів міжнародних злочинів такими є два: воєнні злочини та злочини проти людяності. Воєнними злочинами «проти осіб» є вбивства, катування або рабства цивільного населення окупованої території; убивства або катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; а також убивства заручників. Перелік злочинів проти людяності, які завжди належать до категорії «проти осіб», охоплює вбивства, катування, рабство, депортацію або інші жорстокості, що вчиняються стосовно цивільного населення до або під час війни, або переслідування через політичні, расові або релігійні мотиви з метою здійснення чи у зв'язку з будь-яким злочиним, що належить до юрисдикції трибуналу.

Як бачимо, ні перелік воєнних злочинів, ні перелік злочинів проти людяності не вміщують так звані «класичні» види СГОН, пов'язаного з конфліктом, до яких, базуючись на Римському статуті Міжнародного кримінального суду [8, с. 10, 13, 14], нині відносять зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію, будь-які інші форми сексуального насильства відносної тяжкості.

Такий стан справ, на наше глибоке переконання, не є свідченням навмисного виключення СГОН, пов'язаного з конфліктом, із юрисдикції Нюрнберзького трибуналу, а радше відповідає загальним наративам міжнародного права того періоду. Адже заборони вчинення конкретних актів СГОН, пов'язаного з конфліктом, у джерелах міжнародного гуманітарного права з'явилися лише в 1949 р. у вигляді заборон зґвалтувань, примусу до проституції та інших непристойних посягань щодо жіночої частини цивільного населення [9, с. 6].

Охарактеризована обмеженість юрисдикції Нюрнберзького трибуналу, безумовно, негативно вплинула на можливість кваліфікації СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину, але не виключила її взагалі. По-перше, згадана раніше ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу встановлює невичерпний перелік воєнних злочинів. Отже, міжнародна спільнота залишає можливість кваліфікації інших діянь, зокрема і СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як воєнних злочинів. Крім того, загальність («рамковість») деяких діянь як у переліку воєнних злочинів, так і в переліку злочинів проти людяності дозволяє кваліфікувати СГОН, пов'язане з конфліктом, як ці види міжнародних злочинів. Ідеться про такі діяння, як убивство, катування, рабство, депортація й інші жорстокості.

Отже, обмеженість переліків воєнних злочинів і злочинів проти людяності, які визначали юрисдикцію Нюрнберзького трибуналу, призвела до можливості кваліфікації СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину лише в межах загальних діянь.

Аналіз основних документів Нюрнберзького процесу засвідчив, що трибунал все ж таки скористався цією можливістю і кваліфікував конкретні випадки СґОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як воєнні злочини та злочини проти людяності.

СґОН, пов'язане із Другою світовою війною, як воєнний злочин було кваліфіковане і в обвинувальному висновку, і безпосередньо в рішенні Нюрнберзького трибуналу. Одним із них є СґОН стосовно жінок, представниць цивільного населення, тіла яких були знайдені з відрізнаними грудьми й іншими численними слідами катувань після звільнення Сталінграда. Відповідно до обвинувального висновку, розгляд цього факту здійснювався в межах обвинувачення за вбивства та катування цивільного населення окупованої території (розд. III «Воєнні злочини») [10, с. 59]. Такі форми катувань мають сексуальний характер та скоєні щодо лише однієї гендерної групи, жінок, тому, безперечно, є видом СґОН. А вчинення їх проти цивільного населення в умовах Другої світової війни свідчить про зв'язок із конфліктом.

Ще одне підтвердження кваліфікації СґОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як воєнного злочину міститься вже в рішенні Нюрнберзького трибуналу, а саме в розділі щодо обвинувачення Мартина Бормана. Звіт від 4 вересня 1942 р. засвідчив, що М. Борман, Ф. Заукель і Г. Гімлер були відповідальними за організацію вивезення 500 000 жінок-робітниць зі Сходу до Німеччини з метою залучення останніх до робіт у приватних господарствах [11, с. 153]. Зазначене, безумовно, розцінюється нами як СґОН стосовно жінок, а саме масштабне рабство. Очевидно, що відбір і примусове вивезення саме жінок були зумовлені їхніми соціальними ролями та сприйняттям їхнього місця й обов'язків у веденні приватних господарств. За це та низку інших діянь Мартин Борман був визнаний винним у вчиненні воєнних злочинів.

З використанням рабської праці а період Другої світової війни пов'язаний ще один вид СґОН, підтвердження про вчинення якого керівництвом нацистської партії міститься в рішенні Нюрнберзького трибуналу. Він зауважує, що до повноважень політичних керівників належало складання звітів про випадки вагітності серед жінок, які використовувалися для рабської праці. На підставі цих звітів проводилися перевірки. У випадках, коли батьки дитини не відповідали расовим вимогам, здійснювалося переривання вагітностей таких жінок [11, с. 85]. Зазначене фактично є масовим здійсненням примусових абортів – СґОН, пов'язане із Другою світовою війною. Крім того, подальше примусове переміщення таких жінок до концентраційного табору, що переважно призводило до їх смерті, також відповідає вимогам поняття СґОН, пов'язаного з конфліктом.

Крім того, масовим убивствам представників єврейського народу (розстріли, використання газових камер тощо) завжди передувало віддання наказу роздягнутися. Фактично йдеться про примусове оголення чоловіків, жінок і дітей, що є окремим видом СґОН, пов'язаного з конфліктом. Розуміючи несумірність тяжкості злочинів примусового оголення і масових убивств, ми все ж маємо констатувати факт учинення цього виду СґОН, пов'язаного із Другою світовою війною. Крім того, він додатково свідчить про надмірну жорстокість злочинців, що підтверджується вироком Нюрнберзького трибуналу [11, с. 66].

Отже, зазначені вище приклади з документів Нюрнберзького процесу офіційно підтверджують не тільки фактичне вчинення СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, а й кваліфікацію його як воєнного злочину.

СГОН, пов'язане із Другою світовою війною, як злочин проти людяності кваліфікований у вирокі Нюрнберзького трибуналу. Так, наприклад, серед експериментів, які проводилися над представниками єврейського народу, були досліди щодо здійснення стерилізації різними методами, зокрема рентгенівським випромінюванням [11, с. 78]. Зазначене свідчить про вчинення примусової стерилізації, що є СГОН, а з огляду на перебіг Другої світової війни, зв'язок із конфліктом є очевидним. Зауважимо, що жертвами примусової стерилізації були як чоловіки, так і жінки єврейського походження. У вирокі Нюрнберзького трибуналу такі діяння, що є частиною ширшого поняття експериментів, кваліфіковані як злочин проти людяності, а саме переслідування.

Щодо вчинення схарактеризованих видів СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, стосовно представників єврейського народу, вважаємо за доцільне додатково зазначити таке. Зміст таких злочинів, а також загальний контекст їх учинення, на наше глибоке переконання, свідчать про доцільність кваліфікації їх як злочину геноциду. Адже фактично йдеться про знищення єврейського народу як окремої національної групи. Однак, незважаючи на те, що поняття геноциду як міжнародного злочину було сформульоване Рафаелем Лемкіним під час Другої світової війни, міжнародна спільнота все ж таки не була готова включити його до Статуту Нюрнберзького трибуналу. Юрисдикція останнього не охоплювала геноцид як окремо визначений міжнародний злочин. Водночас, на нашу думку, саме СГОН, пов'язане із Другою світовою війною, учинене щодо представників єврейського народу в контексті знищення їх як окремої національної групи, є одним із ранніх прикладів цього виду насильства як злочину геноциду.

Отже, аналіз основних документів Нюрнберзького процесу засвідчив, що СГОН, пов'язане із Другою світовою війною, було кваліфіковане в юрисдикційних межах цього трибуналу як воєнний злочин і злочин проти людяності. Хоча водночас Нюрнберзький трибунал не акцентує увагу на СГОН, пов'язаному із Другою світовою війною, не називає конкретні випадки актами СГОН, не виділяє їх в окрему категорію злочинів. Отже, питання щодо особливостей розслідування та доказування СГОН, пов'язаного з конфліктом, як міжнародного злочину залишається поза увагою Нюрнберзького процесу. Це впливає на репрезентативність конкретних кейсів у Нюрнберзькому процесі та його якість з погляду кваліфікації СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародних злочинів.

Викладене вище обґрунтовує аргумент про те, що СГОН, пов'язане із Другою світовою війною, було предметом розгляду Нюрнберзького процесу та кваліфіковане як міжнародний злочин, а саме воєнний злочин та злочин проти людяності. Крім того, проведений у даній науковій статті аналіз дозволяє виділити особливості кваліфікації СГОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину.

Передусім переліки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що належать до юрисдикції Нюрнберзького трибуналу, не вміщують так звані «класичні»

види СґОН, пов'язаного з конфліктом. Така обмеженість призвела до можливості кваліфікації СґОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину лише в межах загальних діянь воєнного злочину та злочину проти людяності.

Крім того, через юрисдикційну обмеженість, зазначену нами як першу особливість, питання щодо специфіки розслідування та доказування СґОН, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину залишається поза межами уваги Нюрнберзького процесу.

Насамкінець, зважаючи на юрисдикційну обмеженість Нюрнберзького трибуналу щодо відсутності злочину геноциду, випадки СґОН, пов'язані із Другою світовою війною, учиненого стосовно представників єврейського народу в контексті знищення їх як окремої національної групи, кваліфіковані в межах злочинів проти людяності, розцінюються нами як ранні приклади СґОН, пов'язаного з конфліктом, як злочину геноциду.

Література

1. Мещеркина Е. Массовые изнасилования как часть военного этоса. *Гендерные исследования*. 2001. № 6. С. 255–258.
2. Ԕопп Г. Навіщо я народилася дівчинкою? : сексуальні «подвиги» радянських визволителів. Пер. із нім. Ю. Горбач. Київ : Гамазин, 2011. С. 160.
3. Burds J. Sexual Violence in Europe in World War II, 1939–1945. *Politics and Society*. 2009. Vol. 37. P. 35–73.
4. M hlh user R. Reframing sexual violence as a weapon and strategy of war: the case of the German Wehrmacht during the war and genocide in the Soviet Union, 1941–1944. *Journal of the history of sexuality*. 2017. Vol. 26. P. 366–401.
5. Moodrick Even Khen H., Hagay Frey A. Silence at the Nuremberg Trials: The International Military Tribunal at Nuremberg and Sexual Crimes against Women in the Holocaust. *Women's Rights Law Reporter*. 2013. Vol. 35. P. 63–87.
6. Wartime sexual violence and the law, The Dr Denis Mukwege Foundation. URL: <https://www.mukwegefoundation.org/the-problem/rape-as-a-weapon-of-war/the-law>.
7. Charter of the International Military Tribunal, Article 6, 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf.
8. Rome Statute, Paragraph 1 (g) Article 7, Paragraph 2 (b) (xxii) Article 8, Paragraph 2 (e) (vi) Article 8, 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
9. Женеvська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ст. 27. 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
10. Trial of the major war criminals before the International military tribunal. *Official documents*. 1947. Vol. 1. Nuremberg, Germany. 379 p. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Vol-I.pdf.
11. Judgment of the International military tribunal (Nuremberg). 01.10.1946. 179 p. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>.

Анотація

Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин у Нюрнберзькому процесі. – Стаття.

У статті на основі аналізу основних документів доведено аргумент про кваліфікацію сексуального і гендерно зумовленого насильства (СґОН), пов'язаного з конфліктом, як міжнародного злочину в Нюрнберзькому процесі.

Авторкою схарактеризовано юрисдикційні межі Нюрнберзького трибуналу з позиції сексуального і гендерно зумовленого насильства, пов'язаного із Другою світовою війною. У статті встановлено обмеженість юрисдикції, що полягає в тому, що переліки воєнних злочинів і злочинів проти людяності, які є «злочинами проти особи», не включають «класичні» акти сексуального і гендерно зумовленого

насильства, як-от зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація, будь-які інші форми сексуального насильства відповідної тяжкості. Доведено, що такий стан справ спричинений загальними паттернами міжнародного права того періоду. Крім того, міжнародна спільнота передбачила можливість кваліфікації сексуального і гендерно зумовленого насильства в межах загальних актів воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Автором доведено, концепція загальних актів була використана Нюрнберзьким трибуналом для кваліфікації сексуального і гендерно зумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, як воєнного злочину та злочину проти людяності. Конкретні приклади такої кваліфікації проаналізовані в межах обвинувального висновку та рішення. Крім того, доведено, що такі діяння є актами сексуального і гендерно зумовленого насильства.

Отже, урахувуючи викладене вище, у статті доведено аргумент про те, що сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане із Другою світовою війною, було предметом розгляду Нюрнберзького трибуналу та кваліфіковане як міжнародні злочини: воєнний злочин проти людяності. Навіть більше, проведений аналіз дозволив виділити особливості кваліфікації сексуального і гендерно зумовленого насильства, пов'язаного із Другою світовою війною, як міжнародного злочину. У статті схарактеризовано три головні з них, а саме: переліки воєнних злочинів і злочинів проти людяності не включають «класичні» акти сексуального і гендерно зумовленого насильства; Нюрнберзький трибунал не виділяв особливості розслідування та збирання доказів під час кваліфікації сексуального і гендерно зумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, як міжнародного злочину; сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане із Другою світовою війною, учинене проти представників єврейської національності з метою знищити їх національну групу, розглядається авторкою як ранні приклади сексуального і гендерно зумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, як злочину геноциду.

Ключові слова: сексуальне і гендерно зумовлене насильство, конфлікт, Нюрнберзький процес, міжнародний злочин.

Summary

Zavorotko I. H. Conflict-related sexual and gender-based violence as international crime in the Nuremberg Trials. – Article.

The paper is concentrated on presenting the argument for qualification the WWII-related sexual and gender-based violence (SGBV) as international crime in the Nuremberg Trials. For this purpose the underlying documentation is analyzed.

The author characterizes the Nuremberg Tribunal jurisdiction framework from the WWII-related SGBV perspective. She finds out the Nuremberg Tribunal jurisdiction is limited. The war crimes and crimes against humanity lists, that are “crimes against persons”, do not include classic conflict-related SGBV acts such as rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity. It is proved, such state of things is determined by the international law general patterns of that period and is not international eliminating. Moreover, the international society safes the opportunity to qualify conflict-related SGBV as general acts of the war crimes and crimes against humanity.

The author argues general acts concept was used during the Nuremberg Trials and WWII-related SGBV was qualified as war crimes and crimes against humanity. Concrete examples of such cases in the Trial of the major war criminals before the International military tribunal and Judgment are analyzed. It is proved these acts must be considerate as SGBV cases.

Thus, all mentioned above demonstrate the argument WWII-related SGBV is represented in the Nuremberg Trials and qualified as international crime: war crime and crime against humanity. Moreover, conducted research allowed to form peculiarities of WWII-related SGBV qualification as international crime. Three main of them are: war crimes and crimes against humanity lists of the Nuremberg Tribunal jurisdiction do not include “classic” conflict-related SGBV acts; special aspects of WWII-related SGBV prosecution and evidence gathering as international crime were not covered by Nuremberg Trials; WWII-related SGBV cases committed against Jewish representatives with the intent to destroy their national group are considered by author as earliest examples of conflict-related SGBV as genocide crime.

Key words: sexual and gender-based violence, conflict, Nuremberg Trials, international crime.